

“ALPOMISH” DOSTONIDA HOMIY OBRAZLAR

Murodova Shahzoda Dilshod qizi

ToshDO‘TAU O‘zbek filologiyasi fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Maqolada “Alpomish” dostonida uchraydigan homiy obrazi va ko‘makchi qahramonlarning mifologiya bilan bog‘liqligi, dostonida ularning asosiy vazifasi kabi masalalar to‘g‘risida fikr yuritildi. “Sarchashma” ko‘rsatuvi asosida folklorshunos olimlarning fikrlari ham keltirib o‘tildi.*

Kalit so‘zlar: *Doston, homiy obrazi, ko‘makchi qahramon, maqom, o‘zga makon, inert.*

Ma‘lumki, Mustaqillik yillarida folklor materiallarini nashr etish ham sifat, ham miqdor, ham qamrov jihatdan o‘ydi. Jumladan, dostonning Berdi Baxshi, Po‘lkan baxshi, Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, Bekmurod Jo‘raboy o‘g‘li va Saidmurod Panoh o‘g‘li variantlari To‘ra Mirzayev tomonidan alohida kitob shaklida chop etildi. 1999-yilda Termiz shahrida “Alpomish” dostoni va uning jahon xalqlari epik ijodiyotida tutgan o‘rni” mavzusida xalqaro ilmiy anjuman o‘tkazildi. Ilmiy konferensiya materiallari o‘zbek, rus va ingliz tillarida bosmadan chiqarildi. Shu yili “Alpomish” dostoniga bag‘ishlangan eng yaxshi tadqiqotlarning natijalari “Alpomish” – o‘zbek xalq qahramonlik eposi” nomli ilmiy to‘plamda o‘z aksini topdi. Bundan tashqari, doston folklorshunoslarimiz tomonidan monografik planda keng tadqiq qilindi. Bu borada H.Zaripov, T.Mirzayev, Sh.Turdimov, J.Eshonqulovlarning tadqiqotlari ahamiyatga molik.

Bugungi kunda “Alpomish” dostonini keng ommaga tanitish, dostondagi millatning milliy qadriyatlarini, turmush tarzi va epik tafakkur hosilalarini o‘quvchiga yetkazish uchun ommaviy axborot vositalaridan ham foydalanilmoqda. Xususan, “Madaniyat va ma‘rifat” telekanalida efitra uzatilgan “Sarchashma” turkum ko‘rsatuvlari “Alpomish” dostoni tahliliga bag‘ishlangan. Ko‘rsatuvda dostondagi mifologik qarashlar, qahramonlarning funksional vazifalari, ramziy obrazlar tahlili keng yoritilib berilgan. Unda doston tahlilini yozuvchi va jurnalist Nazar Eshonqul, uning savollariga atroflicha javob bergan folklorshunos olimlardan Shomirza Turdimov va Jabbor Eshonqulovlar ishtirok etishgan. Shuningdek, ko‘rsatuv 20 qismdan iborat bo‘lib, ayrim o‘rinlarda O‘zbekiston xalq baxshisi Abdunazar Poyonov dostonidan parcha kuylagan.

Ma‘lumki, folklor asarlarida tasvirlangan epik qahramon xarakter-xususiyatlarining yoritilishida homiy obrazi muhim badiiy funktsiya bajaradi. “Homiy obraz qahramonning tug‘ilishidan tortib, uning barcha sarguzashtlarida ishtirok etadi. Unga maslahat beradi, og‘ir shart va topshiriqlarni bajarishda, to‘siqlarni yengib o‘tishda, “o‘zga makon”dan biror narsa yoki parini olib kelishda ko‘maklashadi.” (Nurmanov, 2007, 103-bet) Haqiqatan ham, xalq og‘zaki ijodining

ertak, afsona, doston kabi janrlarida bosh qahramonga ko‘maklashuvchi ko‘plab homiy obrazi tasvirini uchratish mumkin. Jumladan, xalq eposlarining qahramonlik turiga mansub dostonlarida homiy obrazi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki homiy obrazi qahramonlik dostonlari uchun mezon sifatida qaraladigan “alplik tizimi”da yetakchi rol o‘ynaydi. (Turdimov, 2023, 186-bet) “Alpomish” dostonida Shohimardon va Rajabxo‘ja pirlari, shuningdek, chiltanlar qahramon homiyi, Qaldirg‘och va Qorajon obrazlari esa ko‘makchi obraz hisoblanadi. Xususan, “Sarchashma” ko‘rsatuvida “Alpomish” dostonidagi homiy va ko‘makchi obrazlar masalasiga doir fikrlar bildirilgan.

Boshlovchi Nazar Eshonqul ikki olimdan dostonidagi Qultoy obrazining vazifasi, Alpomishning Qultoy qiyofasiga kirishi bilan bog‘liq epizodlar va ularning shaxsiyati borasidagi fikrlarini so‘ragan. Folklorshunos Shomirza Turdimov Qultoy obrazining mohiyatini to‘liq anglash uchun “Alpomish” dostoni bilan parallel to‘g‘ri keladigan “Go‘ro‘g‘li” dostonidagi Soqibulbul obrazi bilan taqqoslash kerakligini ta’kidlab o‘tadi. Olim o‘zbek folklorida, odatda, qahramonning otiga qarovchi shaxs homiy maqomida kelishini ta’kidlaydi. Shuningdek, u dostonida tasvirlangan Qultoy obrazi sifatlariga alohida to‘xtalib, uning katta kuch-quvvat sohibi ekanligi, to‘qson to‘qay yilqini bir “hayt” deb saflash kabi qobiliyatlarga egaligi, umuman olganda, Qultoy obrazida Boysun-Qo‘ng‘irot elining ma’naviy qiyofasi aks etganligini ta’kidlaydi. Folklorshunos bu boradagi fikrlarini davom ettirib: “Alpomishning chap yelkasida Shohimardon pining, o‘ng yelkasida Qultoyning panja izi borligidan Qultoyning kuchini, quvvatini, maqomini anglayvering. Shomonlikda bir hayvondan ikkinchi hayvonga evrilish uning qayta yaralib, yangi maqomga ega bo‘lganini qayta yaralganini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan Alpomishning Qultoy qiyofasiga kirishi, Alpomishning Qultoy maqomiga teng bo‘lgani, g‘ayb olami vakiliga aylanganini bildiradi. Amir Temur haqidagi xalq kitoblarida uning piri vafot etganida endi uning o‘zi shu maqomga ko‘tarilganligi ochiq aytiladi. Zindonda olingan maqom Alpomishning Qultoy darajasiga yetganini, Qultoyning vazifasi va dostonidagi o‘rnini ko‘rsatadi”. Folklorshunos Jabbor Eshonqulov esa Alpomishning Qultoy bilan kurash tushishi Qultoy obrazining oddiy emasligini, homiy obrazligini isbotlovchi dalil deb ko‘rsatadi. Olim Alpomishning aynan Qultoy qiyofasiga kirishida Alpomish doim o‘zini qo‘llab-quvvatlab turgan obraz maqomiga erishishi, u endi Qultoyning kuch-quvvatiga ega bo‘lishi, ma’naviy kamol topishi kabi yashirin ma’nolar borligini ta’kidlaydi. Yuqorida keltirilgan ikki folklorshunos olimlarning fikriga tayanib, Qultoy obrazining dostonida muhim ahamiyatga ega ekanligi, qahramonning maqsadiga erishish yo‘lida homiy obraz sifatida gavdalangani, vaqti kelganida esa qahramonning homiy obraz maqomiga erishib, ma’nan kamol topganini ko‘rishimiz mumkin.

Bundan tashqari dostonida uchraydigan chiltanlar ham yetakchi qahramonning homiy obrazi hisoblanadi. “Folklorida chiltanlar obrazi kishilarga yaxshilik ulashuvchi, ularning ruhini yovuz kuchlardan himoya qiluvchi Xizr obrazining yordamchilari sifatida talqin etiladi” (Turdimov, 2023, 49-bet). Darhaqiqat, chiltanlar obrazi

dostonlarda, asosan, qahramonlarning ruhlarini tushda birlashtirishadi. Bu orqali qahramonlarning taqdiri birlashishidan darak berishadi. Xususan, “Alpomish” dostonida chiltanlar Alpomish va Barchinning ruhini ularning tushida birlashtirishadi va bu orqali oxir-oqibat Alpomishning yo‘li Barchin bilan kesishini anglashimiz mumkin.

Boshlovchi olimlardan dostonda o‘zining muhim o‘rniga ega obrazlardan biri Qaldirg‘och haqida, xatning Qaldirg‘och tomonidan topib olinishi va akasi Alpomishni inert (qahramonning sust holati) holatdan uyg‘otishi, ot tanlashda ko‘mak berishida qanday ma‘no borligi, umuman, dostondagi Qaldirg‘och obrazining missiyasi nimadan iborat ekanligi haqida fikr bildirishlarini so‘raydi. Professor Shomirza Turdimov dostondagi Qaldirg‘ochning missiyasi mohiyatan Qultoyning missiyasi bilan kesishishi, ikkala obraz bir umumiy makonning fuqarolari ekanligi haqida so‘zlab, ayni vaqtda Qaldirg‘ochning Alpomishga singil, Yodgorga amma ekanligi jihatidan bu obrazning ijtimoiy hayot bilan bog‘liq o‘rinlarini ham sanab o‘tadi. Folklorshunos bu obrazning missiyasi nomidan anglashilib turganini ta‘kidlaydi va xabarchi ramzlar orasida qaldirg‘ochning borligi xat topib olinishi bilan bog‘liqligi to‘g‘risida so‘zlaydi. Olim Qaldirg‘och otga taqqan tumorga ham e‘tibor qaratish kerakligini va unda Qaldirg‘ochning butun el duogo‘yi bo‘lib gavdalanishini aytib o‘tadi. Uning ta‘kidlashicha, Qultoy va Qaldirg‘och xos odamlar bo‘lib, ular boshqa qahramonlar anglamagan haqiqatlarni anglaydilar. Masalan, Alpomish tanlagan otning tulpor ekanini Alpomishdan ko‘ra Qaldirg‘och tezroq anglaydi. Yana shu ta‘kidlanadiki, oramizda dostonning har bir qahramonini eslatadigan kishilar bo‘lib, dostondagi obrazlar har bir qatlamning yig‘indisidir. Professor Jabbor Eshonqulov Qaldirg‘och obrazini ko‘makchi qahramon sifatida talqin etadi. Olimning fikricha, folklorda qahramon faoliyat ko‘satmasa ham, uning homiy yoki ko‘makchi obrazlari faoliyati qahramonning faoliyatda ekanligini ko‘rsatadi. Qaldirg‘och obrazi dostonning Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li variantida har jihatdan mukammal ishlanib, doston voqeligida bu ko‘makchi obrazning ko‘magi, avvalo, xatni topib olgani, akasini Barchinni qutqarishga undagani, Qultoy oldiga yuborib, ot tanlagani, otning ilohiy tulpor ekanligini anglatgani, otni egarlagani va Alpomishni yo‘lga kuzatganida namoyon bo‘lishida o‘z aksini topishini ta‘kidlagan. Yuqorida keltirilgan fikrlardan Qaldirg‘och obrazi dostonning barcha variant, versiyalarida uchraydigan, dostonda muhim o‘ringa ega obraz ekanligini, bu obrasiz, doston mukammal bo‘lmasligini anglashimiz mumkin. Bizningcha, Qaldirg‘och obrazi homiy obraz emas, balki ko‘makchi qahramon. Chunki ko‘makchi qahramon ko‘plab o‘rinlarda yetakchi qahramonga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishi, unga yordam berishi mumkin, lekin u baribir homiy obraz maqomiga teng kela olmaydi. Homiy obraz yetakchi qahramonni qiyin vaziyatlardan olib chiqishi va qahramonni o‘zi bilan teng maqomga erishishiga sababchi bo‘ladi.

Dostondagi Qorajon obrazi yana bir ko‘makchi qahramon hisoblanadi. Qorajonning ko‘makchi qahramonlik xususiyatlari uning, dastlab, Alpomish va Barchin bilan bir vaqtda tush ko‘rishida, Alpomish bilan do‘st tutinib, uning nomidan

Barchinga sovchi bo‘lib borishida, shartlarda Alpomish nomidan ishtirok etishida namoyon bo‘ladi. “Qorajon – chegaradagi odam. O‘z onasi, akalariga maslagi o‘gay – ikki o‘t orasida qolgan qahramon. Qalmoqning sakson to‘qqiz alpi, podshosi Barchinni olmoqchi. Qorajon esa Barchin Alpomish bilan ketsin, deydi. Alpomishga yordam beradi. Borib-borib o‘zi ham Boysun-Qo‘ng‘irotga muhojir bo‘ladi.” (Turdimov, 2023, 207-bet) Folklorshunos Jabbor Eshonqulov yuqorida ta’kidlaganidek, folklorda qahramon faoliyat ko‘satmasa ham, uning homiy yoki ko‘makchi obrazlari faoliyati qahramonning faoliyatda ekanligini ko‘rsatadi. Jumladan, Qorajonning Alpomish tarafidan poyga va kurashlarda ishtirok etishi ham Alpomishning faolligini anglatadi. Yuqoridagi fikrlardan dostonidagi Qorajon obrazining ham ko‘makchi qahramon ekanligi va yetakchi qahramonning maqsadiga yetishishida qo‘llab-quvvatlovchi obraz ekanligiga amin bo‘lamiz.

Yuqoridagi tahlillar asnosida homiy obrazlar, umuman, folklor asarlarida, xususan, qahramonlik dostonlarida muhim ahamiyat kasb etishi anglashiladi. Qahramonlik dostonlarining asosiy mezoni hisoblangan “alplik tizimi”ni homiy obrazlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Qahramon bevosita o‘z homiylarining tarbiyasini oladi, ularning doimiy himoyasida bo‘ladi. Tahlillar asosida biz Shohimardon pir, chiltanlar va Qultoyni homiy obrazi, Qaldirg‘och va Qorajon obrazlarini esa ko‘makchi qahramon sifatida talqin etdik. Shuningdek, homiy obrazi qahramonning hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unga har qanday qiyin vaziyatda yordam beradi, uni o‘z maqomi sari yetaklaydi. Ko‘makchi qahramonlar ham o‘z o‘rnida qahramonga yordam ko‘rsatishadi, ammo homiy obrazidek yetakchi qahramonni o‘z maqomiga olib chiqolmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. «Sarchashma» turkum ko‘rsatuvı //Эпос - халқ руҳияти калити [20.11.2021] https://www.youtube.com/watch?v=Qpb_9Osodl8
2. «Sarchashma» turkum ko‘rsatuvı //Эпос - халқ руҳияти калити [27.11.2021] <https://www.youtube.com/watch?v=qXnaJSaKSR0>
3. «Sarchashma» turkum ko‘rsatuvı //Эпос - халқ руҳияти калити [04.12.2021] <https://www.youtube.com/watch?v=Jh7ndhGGqWM>
4. «Sarchashma» turkum ko‘rsatuvı //Эпос - халқ руҳияти калити [11.12.2021] <https://www.youtube.com/watch?v=yaINyaI4VoE>
5. Turdimov, Sh. (2023). O‘zbek mifologiyasi va folklori. (49, 186, 207-betlar). Toshkent.
6. Nurmanov, F. (2007). Xizr obrazi genezisi va uning o‘zbek folkloridagi talqini. (103-bet). Filol. fan. dok. diss. Toshkent.